

Alexandru Dâru

DETERMINĂRI RAPORTUALE ALE NUMELUI

Pornind de la teza conform căreia corelarea cu realitatea prezintă o trăsătură intrinsecă a oricărui text [1, p. 97] și aceasta pentru că unul din scopurile principale privind utilizarea limbii constă în enunțarea unei anumite informații despre obiecte, fapte, lucruri, persoane, evenimente etc. din lumea ambientă, scop ce se obține în esență, prin actualizarea numelor, în fond a substantivelor, apare ispita de a încerca a descrie structurile semantice ale enunțurilor din perspectiva fenomenului „actualizare”.

În explicarea fenomenului dat urmează să se țină seama de faptul că în planul expresiei, la nivel comunicativ, cuvântul apare îmbinat cu diverse elemente lexicale cu funcție de determinanți concretizatori, identificarea obiectelor obținându-se, în fond, prin aplicarea caracteristicilor de diferită natură. Vorba e că obiectele din lumea ambientă, după cum relatează Iv. Susov, ne sunt date nu ca ceva în sine, ci prin anumite situații (/ stări de lucru) în care acestea apar drept „elemente de sprijin”. Caracteristicile (calități, proprietăți, raporturi, acțiuni, stări) determină modul de existență sau de manifestare a obiectelor [2, p. 15]. În parte, pentru ca să identificăm o căciulă concretă, se va impune necesitatea ca substantivul prin care aceasta este denumită să fie actualizată prin diverse caracteristici, inclusiv prin unele elemente deictice și chiar enunțuri (de exemplu: *o căciulă, căciula, această căciulă neagră, căciulă de miel, căciula lui, căciulă brumărie, căciulă cu urechi, căciula pe care o poartă Ion*) etc.

Am putea afirma astfel că actualizarea numelui printr-o unitate sintactică are la bază principiul combinării: elementul determinant actualizator este atribuit numelui pentru a individualiza obiectul numit de acesta printr-un semn sau altul. Îmbinarea se obține prin semnificația categorială a cuvintelor (în funcția sa de a se corela cu denotatul diferitele determinante „aspiră” să se îmbine cu unitățile lexicale legate nemijlocit de denotat – un adjectiv sau un verb tinde să se îmbine cu un substantiv, un adverb – cu un verb sau adjectiv pentru ca prin intermediul lor să coreleze cu substantivul-referent etc.), precum și prin mijlocirea unor elemente auxiliare (în fond, desinențe cazuale și prepoziții). Tipurile de determinări prin care se individualizează un nume sunt multiple și variate, atât sub aspect formal, cât și din punctul de vedere al semnificației, prin ele notându-se calități, proprietăți, semne, trăsături, determinări cantitative, posesive, demonstrative, dimensionale, senzitive, actualizări dinamice corelate cu diverse circumstanțe temporale, spațiale, modale, finale, cauzale etc., etc. (*bucate gustoase, câine deștept, această casă, cântec de leagăn, centură de castitate, iezi zburdând, copil zâmbind, sfadă între prieteni, păpușă care zâmbește, cucuș ce cântă toată noaptea, bărbat ce-și bate soția, moșneag surd*) etc.

În legătură cu aceasta pare că n-ar exista destule motive pentru a trece la clasa actualizatorilor doar o serie de elemente lexicale și afixale cu sens generalizant, neutre sub aspect determinant concretizator. Unitățile date numite *determinanți* în GALR [3, p. 47-48] și în Gramatica teoretică a limbii române în limba rusă de Tamara Repina [4, p. 56-58], apar sub denumirea de *operatori ai descripției (descriptori)* la Iv. Susov

[2, p. 108-112], și drept mijloace universale de exprimare a referinței (în special articole ca cele mai reprezentative în această funcție) la Olga Moskalskaja [1, p. 102]. De altfel autoarea atrage, totodată, atenția asupra funcției de formator de text (тексто-образующая функция) a articolului.

Clasa dată de unități lexicale, după cum se subliniază în GALR, prezintă «o clasă destul de numeroasă și *gramatical neomogenă*, reunind unități lingvistice afixale <...>, dar și cuvinte și grupări locuționale» [3, p. 47], printre care articole (enclitice și proclitice), adjective pronominale, numerale, câteva adjective de origine adverbială (*așa [om]*, *asemenea*) sau grupări locuționale ca *astfel de*, *altfel de* [ibidem]. Aceasta, după cum se realizează în Gramatica academică, o *asociație unui substantiv* sunt compatibile, în condiții determinate, cu rolul de a *transfera* substantivul din zona abstractă a determinării în domeniul substanțial al referinței, de a transforma (în actul de enunțare) *substantivul*, entitate a sistemului, în *grup substantival*, component al enunțului; enunțul în calitate de suport al comunicării este cel care asigură transferul informației referitoare la un «eveniment» [ibidem].

Dacă rolul de actualizator ar fi mărginit la articole și unele elemente funcțional similare acestuia, ar urma de aici că pentru limbile care nu dispun de articol este improprie actualizarea. Ar reieși, în parte, că în enunțurile cu același sens, de tipul rom. *Trăia odată un împărat care avea o fată* și rus. *Жил когда-то царь у которого была дочь*, numai în primele din ele ar avea loc actualizarea ființelor [împărat] și [fiică]. Respectiv, ar rezulta că în enunțul rus substantivele [царь] n-ar fi actualizate, întrucât nu sunt însoțite nici de articol, nici de alți determinanți.

Probabil, ar fi mai rațional a considera că actualizarea prin determinanți (respectiv, prin operatori ai descripției) ca având un specific al său, constituie doar o modalitate de identificare a obiectului numit de substantiv ca cea mai generalizantă, neutră sub aspect de caracteristică atributivă imanentă. Căci atât prin a. n. determinanți, cât și prin caracteristici atributive propriu-zise (stative sau dinamice) se obține individualizarea și deci integrarea acestora în enunț (a se compara: *niște voinici – o ceată de voinici; casa lui – casa vecinului; acest câine – câine cuminte; mulți elevi – parte de elevi; astfel de hotărâre – hotărâre acceptată* etc.). Astfel că din perspectiva dată și în enunțul rusesc, citat *supra*, cele două substantive (царь și дочь) urmează să fie considerate drept actualizate, actualizarea obținându-se aici prin mijlocirea remelor, reprezentate prin blocurile predicative *жил когда-то* ('trăia odată') și *у царя была дочь* ('împăratul avea o fată') vorbitorul individualizează și concretizează cele două ființe umane (/persoane) față de noțiunile generale de „împărat” și „fată” (/fiică”). Și în limba română prin blocurile predicative cu funcție de remă de asemenea se actualizează substantivele *împărat* și *fată*, numai că aici ea este redundantă, venind să dubleze actualizarea reprezentată prin articol indefinit, deși mai importante în acest scop se dovedesc a fi blocurile predicative.

Fără îndoială, între cele două tipuri de determinări actualizatoare există anumite diferențe. Deosebirea constă în faptul că determinanții propriu-zisi (numiți și descriptori sau operatori ai descripției), ca cele mai universale mijloace de exprimare a referinței, actualizând obiectul, fac aceasta în mod generalizant prin deicticitate și anaforicitate (de ex.: *acel medic, niște caiete, acești elevi, câteva cămile, celălalt mal* etc.). Prin mijlocirea acestora, după cum relatează Iv. Susov și Olga Moskalskaja, se pot obține câteva trepte de actualizare: a) treapta de totalizare (*tot omul, orice creștin, fiecare elev*), b) treapta de selectare indeterminată (*niște caiete, câțiva cai, multe jucării*), c) treapta de selectare

determinată (*acest copil, celălalt vecin, acei copaci*), d) treapta de excludere a orice membru al clasei (*nici un noraș, nici o mașină*). De altfel, ultima treaptă figurează numai în clasificarea propusă de Olga Moskalskaja.

Or, prin atribute de caracterizare concretă, reprezentate prin adjective calitative sau categoriale, participii, gerunzii, forme finite ale verbului, prin construcții substantival-prepoziționale se obțin actualizări ale unor obiecte concrete, trăsăturile individualizatoare ale cărora sunt reprezentate prin determinantele respective (*varză devreme, puțină piftindă, desaga popii, colaci de nuntă, copil care zâmbește, găina babei, sarmale cu bădrăgan, muncitor obosit* etc.).

În fond, orice concretizare a obiectului servește totodată și drept integrator în enunț al substantivului prin care este notat.

Dat fiind că actualizarea este strâns legată de fenomenul „denotare”, Olga Moskalskaja vine să sublinieze că identificarea obiectelor reprezentate prin anumite unități lexicale prezintă în sine nu altceva decât concretizarea referenței lor. Or, prin referență în lingvistică, în opinia autoarei, urmează să se înțeleagă corelarea cuvântului cu denotatul, adică corelarea unității lexicale cu un obiect din realitatea ambiantă, aceasta obținându-se, în planul expresiei, prin atribuirea cuvântului determinat a celor mai diverse tipuri de caracteristici parametricale. În parte, identificarea unui flăcău în scopul individualizării acestuia, diferențiindu-l de noțiunea generală de [flăcău], și, ca urmare, deosebirea lui de semenii săi, se va putea obține printr-o caracteristică sau alta, stabilită în baza unui parametru sau altul (înălțime, corpolență, agerime, vivacitate, cumițenie, culoarea părului, tenul feței, lungimea părului, mărimea urechilor, culoarea ochilor, îmbrăcămintea etc., etc.) (*flăcău vioi, fl. cuminte, fl. înalt, fl. cu plete lungi, fl. În straie albe, fl. cu pălărie* etc.). După cum se poate constata, actualizarea (/concretizarea) obiectului se obține nu numai prin determinări parametricale-caracterizatoare (tip: *cuminte, înalt, frumos, chipeș, zdravăn, slăbănog*), ci și prin determinări relațional-raportuale ale obiectului vizat cu alte obiecte, după cum se poate vedea și din unele îmbinări mai sus citate: dintre *flăcău* și *plete*, dintre *flăcău* și *straie*, dintre *flăcău* și *pălărie*. Dar ceea ce pare a fi important aici este faptul că asemenea caracteristici raportuale sunt proprii nu numai îmbinărilor (/grupurilor) de cuvinte în care prin substantive sunt denumite obiectele între care se stabilesc relațiile raportuale respective, ci și îmbinărilor în care drept determinante se folosesc adjective (de ex.: *tunică soldățească, ac țigănesc, autobuz german, conac boieresc, nuntă arabă* ș. a.). De exemplu, în îmbinarea *tunică soldățească* adjectivul determinant se prezintă sub aspect semantic drept raport al obiectului [soldat] față de obiectul [tunică]: tunică este destinată soldatului, făcând parte din echipamentul acestuia. Este vorba, în esență, de subclasa de adjective, numite *categoriale* sau *relative* (calc după rus. *относительные прилагательные*).

Spre deosebire de limba română în care numărul adjectivelor categoriale este relativ neînsemnat, respectiv reduse dovedindu-se a fi și tipurile de raporturi exprimate prin mijlocirea acestora, în limba rusă, de exemplu, subclasa dată este foarte amplu reprezentată, oferind largi posibilități de a crea, în mod obișnuit, adjective nu numai de la substantive comune (*бревенчатый дом* 'casă de bârne', *песчаные часы* 'clepsidră', *входная дверь* 'ușă de intrare'), dar și de la cele proprii (*Петины штаны* 'pantalonii lui Petrea', *Вершины туфли* 'pantofii Verei', *Васин велосипед* 'bicicleta lui Vasile'). Ce-i drept, în ultimul timp și în limba română întâlnim adjective formate de la nume proprii în îmbinări de tipul: *opera eminesciană, teoria cantiană, concepția bacoviană*. Devenind o modă, se încearcă a deriva adjective categoriale de la unele nume de la care cu mare greu s-ar putea obține asemenea

formații. De exemplu, s-ar dovedi a fi puțin reușite adjectivele categoriale formate de la nume de familie care au la bază adjective (tip: *Chioru, Șchiopu, Scurtu, Lungu, Grosu*), deși experiența capătă proporții. E o modă ca și multe altele de felul: *Discutăm vizavi de viață; Problema este una importantă; Te telefonez numaidecât; Ea te place* ș. a.

Situații când actualizarea obiectului se face prin corelarea lui cu alte obiecte întâlnim, de regulă, în enunțurile cu verbe-predicate polivalente (*Băiatul [care] a câștigat concursul. Clientul [ce] bea cafea. Fetița [ce] duce capra de funie. Bărbat [ce-și] respectă soția* etc.). În parte fiind un determinant al unui nume-agent, verbul-predicat este totodată, și mijlocul prin care se leagă obiectul-agent cu alte obiecte, notate prin unitățile lexicale din componența enunțului, servind, în același timp, drept exponent al semnificației raportuale dintre obiecte. În această ordine de idei merită atenție concepția lui Iv. Susov despre caracterul bietajat (двухэтажный характер) al verbului: o poziție prin care se redă sensul de existențialitate (predicator) și alta prin care se exprimă tipul de relație raportuală dintre obiecte [2, p. 58-60]. Vorba e că actualizarea obiectului prin corelarea lui cu alte obiecte presupune o relație raportuală dintre acestea, al cărei sens este determinat de înțelesurile semantice ale cuvintelor îmbinate. O confirmă, în parte, și îmbinările denotative ce nu conțin verbe. A se compara: [*o*] *căldare de apă; căldare de zinc: căldare de muls*. Deși îmbinările citate reproduc același tipar, având comune două elemente constituente (*căldare* și *de*), datorită faptului că cel de al treilea element este reprezentat prin substantive cu înțeles diferit, se obține exprimarea raporturilor semantice diverse: raporturi de conținut [*căldare de apă*], raporturi de materie [*căldare de zinc*], raporturi de destinație [*căldare de muls*].

Din perspectiva sintaxei actualizante (/ actualizatoare) elementele lexicale actualizante reprezintă, de regulă, rema, iar substantivul determinat – tema. Cât despre verbele predicate, acestea în enunț îndeplinesc funcția de remă (în cazul verbelor intransitive), fie aceea a raportului semantic dintre temă și remă (în cazul verbelor tranzitive [/ valențiale]). Mai numeroase sunt situațiile când verbul este de fapt mijlocul care în planul expresiei servește pentru a lega elementul determinant (/ actualizator), în funcție de remă, de elementul determinant, actualizat, în funcție de temă. Un loc deosebit printre verbele cu acest rol ocupă verbele copulative și semicopulative în care valoarea de conexiune, în esență, nativă. De regulă, însă, la semnificația de „existență” a marei majorității a verbelor se plusează un sens sau altul al tipurilor de relații semantice ce se stabilesc între cele două elemente unite.

În ce privește tipurile de raporturi, pentru notarea (/ marcarea) lor poate fi utilizată terminologia folosită pentru exprimarea relațiilor semantice, tip *raporturi agentive, obiectuale, posesive, pacențiale* etc., precum și termeni prin care sînt numite raporturile cazuale. Inclusiv cele din limbile ugro-fine, top: *raporturi delative, aditive, comitative, translative* etc.

Și totuși, în cadrul multiplelor modalități de actualizare, rolul de actualizator al elementului determinant este mai bine sesizat în îmbinările nominale (de regulă, substantivale) (de ex.: *cireșe albe, vadră de lemn, ȱari de in, manta soldățească, petrecere veselă, carte interesantă, clopotnița bisericii, casa din vale, vestită vrăjitoare* etc.), precum și prin enunțuri, elementul rematic (partea predicativă) al căruia este reprezentat printr-o propoziție secundară relativă, atribuită substantivului (*Moșneagul ce ține vaca de funie; Eleva care scrie; Cetățeanul care este turmentat* etc.). Aici ar mai putea fi invocate, de asemenea, îmbinările nominale, al cărui determinant este însoțit de articolul numit adjectival (*Popa cel din Pîrîta; Calul cel pătât în frunte; Roata cea din urmă; Copiii cei cuminți;*

Pere de cele galbene etc.). Asemenea structuri cumulează câte două și mai multe elemente actualizatoare, între care se stabilește o anumită corelație.

În încheiere s-ar putea menționa că prin fixarea tipurilor semantico-structurale de actualizare a numelui se pot stabili, în linii mari, variate structuri de sens ce se află la baza construirii propozițiilor și/sau textelor prin care se oglindesc diverse modalități de reflecție de către om a realității ambiante.

Referințe bibliografice

1. О. И. Москальская. *Грамматика текста*. – Moscova, 1981.
2. И. П. Сусов. *Семантическая структура предложения*. – Tula, 1973.
3. *Gramatica Limbii române*. I. – București, 2005.
4. Т. А. Репина. *Теоретическая грамматика румынского языка*. – St.-Petersburg, 2003.

Institutul de Filologie
(Chișinău)